

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ПРОДУКТИВНИЙ СПОСІБ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

Пошук шляхів і засобів, що дозволяють розкрити творчий потенціал особистості в процесі освіти, сьогодні набуває особливої важливості. Актуальним залишається питання створення в процесі навчання умов, які сприяють розкриттю творчих здібностей особистості, особливо формуванню в неї готовності до вільного продукування ідеї і реалізації їх у кінцевому продукті діяльності.

Будь-яке дослідження вимагає уточнення сутності тих понять, якими воно буде описуватися і з'ясовуватися. Наше дослідження має найменш визначене поняття «продуктивний спосіб образотворчої діяльності».

Тож є необхідність передусім визначити й обґрунтувати сутність поняття «продуктивний спосіб образотворчої діяльності».

Звертаючись до аналізу сутності цього поняття, ми встановили, що діяльність як феномен стала досліджуватися в німецькій класичній філософії XVIII в., і розглядалася як деяка спонтанна активність свідомості, яка «не тільки не зжута нормами логіки, але й, навпаки, сама є створюючою основою для всяких норм». Діяльність розумілася як основа і вихідний пункт функціонування й розвитку людської свідомості [5, с.35].

Сучасні філософи пов'язують проблему діяльності з осмисленням проблеми людини і привертають увагу до характеристик діяльності через діалектику суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин. У найбільш розповсюдженому визначенні діяльність розуміється «як специфічна людська форма ставлення до світу, зміст якого складає його доцільну зміну і перетворення в інтересах людей» [16, с.382].

Найчастіше діяльність визначається через активність. При цьому активність розуміється як загальна властивість матерії, що пов'язана з рухом, як способом буття матерії і взаємодії матеріальних об'єктів. У залежності від форм руху матерії (механічної, фізичної, хімічної, біологічної, соціальної) розрізняють і форми активності. В.І. Крестьянський, характеризуючи типи активності, пише: «Активність – це дія (чи сукупність дій) того чи іншого предмета (явища), зумовлена причинами, що носять внутрішній характер. Отже, це не просто рух (зміна, дія), а саморух» [7, с.91]. Іншу точку зору висловлює С.Л.Рубінштейн, який писав з цього приводу: «У психології багато говорять про психічну діяльність, ототожнюючи діяльність і активність. Ми розрізняємо ці поняття. Мислення як процес – це дія нас активність, а не діяльність» [16, с.148].

Сучасні дослідження спираються на той факт, що людина вже за своєю природою активна, оскільки діє і творить незалежно від того, яким видом праці вона займається. Без активності, що виражається у формі діяльності, неможливе розкриття духовного життя людини, його розуму, почуттів, сили уяви. З цього випливає висновок, що діяльність – категорія соціальна, і розглядати її можливо на різних рівнях. Головне, що визначає діяльність – це взаємодія людини (чи групи людей) і світу, у процесі якого людина свідомо і цілеспрямовано змінює світ і самого себе. «Для того, щоб привласнити речовину природи у формі, придатній для власного життя, людина приводить у дію належні її тілу природні сили: руки і ноги, голову, пальці. Впливаючи за допомогою цього руху на зовнішню природу і змінюючи її, вона в той же час змінює свою власну природу. Вона розвиває сили що дримають у неї, і підкоряє гру цих сил своїй власній владі» [12, с. 34].

Дьомін М.В., визначаючи сутність діяльності, підкреслює, що тваринам властива лише життєдіяльність, що визначається як біологічне пристосування організму до вимог навколишнього середовища. Для людини притаманне свідоме виокремлення себе з природи, пізнання її закономірностей і усвідомлений вплив на неї. Людина як особистість ставить перед собою певну мету, усвідомлює свої мотиви, що спонукають її до прояву активності як діяльності. Людська діяльність спрямована на створення необхідних предметів і тому є утворюючою. Творчачи в процесі діяльності предметний світ культури, людина разом з тим утворює суспільні відносини, суспільне середовище і самого себе як особистість, як свідому соціальну істоту [4, с.11]. З цього випливає висновок, що найбільш важливими та суттєвими характеристиками людської діяльності є її цілеспрямованість і продуктивність.

Сьогодні багато філософів визнають, що діяльність людини формувалася на основі біологічної поведінки. Однак з появою свідомості і цілепокладання поведінка перетворюється на діяльність. Інстинкти витісняються свідомістю і вся активність людини стає діяльністю, за винятком, безумовно-рефлекторних рухів. [9, с.53] Таким чином, активність набуває своєї якості, а саме якості діяльності з моменту включення в процес життєдіяльності людської свідомості. Діяльнісне ставлення до навколишнього середовища притаманне лише людині і відноситься до такого рівня організації її життя, за якого сам спосіб його існування регулюється і направляється свідомістю.

Одне з принципів положень вітчизняної психології – це закон єдності свідомості і діяльності [Л.С. Виготський, П.Я.Гальперін, О.В.Запорожець, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн, А.О.Смірнов, Б.М. Теплов та ін.] Воно відображає суть наукових уявлень про механізми змін природи людини в процесі розвитку її матеріальної і духовної діяльності. Згідно з цими уявленнями кожен психічний процес, включений у ту чи іншу теоретичну чи практичну діяльність, може бути настільки складний, що виступає як особлива психічна діяльність, спрямована на досягнення визначеної мети, визначеними мотивами і здійснювана різними способами чи прийомом, тому діяльність полягає в мотиваційному досягненні свідомо поставленої мети пізнання чи перетворення об'єкта. І її структурними складовими є – мета, мотив, способи, умови і результат.

Таким чином, аналіз поняття діяльності, дозволяє зробити висновок, що діяльність: визначається через активність суб'єкта в навколишній дійсності; опосередкована його усвідомлюваними відносинами і зв'язками в предметній дійсності; має цілеспрямований і перетворювальний характер; реалізується в процесі взаємодії з навколишньою дійсністю, впливом на об'єкт і задовольняє потреби суб'єкта.

Єдиний у своїй сутності феномен діяльності, реально існує в різних формах. Як видно з результатів досліджень, різноманітність цих форм залежить від змісту і структури діяльності, від її мотивів, цілей і засобів здійснення. Так, перш за все розрізняють три види діяльності, що змінюють одна одну і співіснують протягом усього життєвого шляху людини – це гра, навчання і праця, що розрізняються за кінцевими результатами (продуктом діяльності), особливостями організації, і мотивації. Однак основним видом діяльності людини є праця. Кінцевий результат праці – створення суспільно значимого продукту.

Види діяльності не існують ізольовано. Вони взаємодіють, доповнюють один одного. При цьому кожна діяльність набуває головного значення у формуванні нових психологічних процесів і властивостей особистості індивіда в певний період його розвитку.

Крім розподілу діяльності за видами, у філософії та психології прийнято розрізняти її за характером, як діяльність продуктивну та репродуктивну.

Л.С.Виготський з цього приводу пише: «Якщо глянути на поведінку людини, на всю її діяльність, легко побачити, що в цій діяльності можливо розрізнити два основних види вчинків. Перший – відтворювальний чи репродуктивний – пов'язаний з нашою пам'яттю. Його сутність полягає в тому, що людина повторює створювані раніше вироблені прийоми поведінки, або відтворює сліди від колишніх вражень. Другий – діяльність комбінуюча, або творчу, результатом якої є не відтворення колишніх у її досвіді вражень чи дій, а створення нових образів або дій». [1, с.3] Як бачимо, під продуктивною діяльністю автор розуміє діяльність, процес якої закінчується створенням нового, оригінального продукту. Слід зазначити й те, що продуктивну діяльність Л.С.Виготський називає «творчою».

Аналізуючи праці вчених, можна виділити три основних підходи до розуміння репродуктивної діяльності та її відносин з продуктивною діяльністю.

Перший підхід розглядає репродуктивну діяльність як нетворчу працю, що протистоїть творчій, і являє собою відтворення дій, норм поведінки та діяльності за готовим зразком [1]. Відповідно до другого підходу, репродуктивна діяльність – найважливіший момент і умова творчої діяльності. У рамках третього підходу репродуктивна і продуктивна діяльність розглядаються як дві взаємозалежні сторони будь-якої творчості.

Овчинников В.Ф. відзначає, що відношення «репродуктивне – продуктивне» онтологічно пов'язане з основним протиріччям розвитку матерії – відтворенням і зміною. Згідно з думкою цього автора, людська діяльність у цілому, у діалектичній єдності всіх своїх сторін виступає силою, що відтворює і змінює об'єктивні та суб'єктивні умови суспільного буття [10]. З цього випливає висновок, що репродуктивна діяльність – це відтворююча характеристика діяльності, а продуктивна – змінювальна. Збігаючись у своїй діяльній сутності, вони виконують різну функцію у взаємодії особистості з навколишнім світом. І як наслідок, мають різний ефект у зміні самого суб'єкта діяльності.

Аналіз джерел щодо проблеми стосовно репродуктивної і продуктивної діяльності показує, що багато авторів встановлюють взаємозв'язок між продуктивною діяльністю і творчістю. Відомо, що під творчістю розуміється діяльність, що породжує щось нове і відрізняється неповторністю та оригінальністю. Творчість (у вузькому розумінні) – це одержання результату, якому притаманний певно визначений ступінь новизни, тобто створення того, чого до цього ще не було. Творча діяльність при такому її розумінні протиставляється репродуктивній діяльності, що повторює те, яке вже було і є. Важливо, що творчість специфічна лише для людини, тому що завжди передбачає творця – суб'єкта творчої діяльності.

Однак, як відзначає Яценко Л.В., одні автори вважають творчий процес непізнаваними і некеруваними, обумовленими іраціональними силами, нахненням та інсайтом (осаянням). Інші допускають повну формалізацію, алгоритмізацію і, зрештою, автоматизацію пошуків процедур у цілому. Ці крайності, як справедливо підкреслює автор, обумовлені тим, що ігнорується діалектика творчого процесу, взаємодії протилежностей – продуктивної і репродуктивної сторін, властивим усім видам діяльності [20].

Творчість, як принципово нова, пов'язана з інтуїцією, фантазією, уявою, але опосередкована через репродуктивний компонент. З цього приводу А.М.Коршунов пише: «Діяльність первісного суспільства – початковий етап становлення творчого відношення до світу. Діяльність тут ще мало диференційована, духовні види творчості знаходяться в зародковому стані. Але вже на даній стадії людина виступає істотою творчою тією мірою в якій вона виділяється з природи, в якій розвивається специфічно людське ставлення до навколишнього світу. Прояв творчих моментів у діяльності виражається у формуванні специфічно людських мотивів діяльності, здібностей до цілепокладання, людських потреб» [6, с.11].

Я.О.Пономарьов ставить питання більш широко і розкриває творчість як «необхідну умову розвитку матерії, утворення її нових форм, разом з виникненням якої змінюються й самі форми творчості». [13, с.14]. Реальним джерелом руху вважає процес взаємодії суб'єкта з об'єктом, який включений у пізнавальну діяльність. Як один із продуктів творчої діяльності виникає нове знання [14, с.43].

Пізнання, на основі якого реалізується діяльність, здійснюється в єдності репродуктивного і продуктивного. У цьому полягає подібність пізнавальної діяльності до матеріально-практичної: не тільки в практиці, але й у пізнанні відбувається як відтворення, повторення знання суб'єкта про об'єкт діяльності, так і його перетворення. Репродуктивне в пізнанні відноситься до повторюваного відтворення об'єкта у відносно стійкій формі. Однак репродуктивне – лише одна сторона пізнавального відображення, інша полягає у творчому перетворювальному тенденції продуктивності. Ця тенденція виражається у відображенні об'єкта в нових властивостях і формах існування, що приводить до нового знання, нових образів дійсності [6, с.22].

Виходячи з розуміння пізнання в процесі діяльності як єдності репродуктивно відтворювальної і продуктивно перетворювальної функції, творчість не просто пов'язується з відображенням, але і є його органічним проявом, тією стороною відображення, що супроводжує появу нових пізнавальних образів.

Розкриваючи зв'язок репродуктивного і продуктивного у пізнавальній діяльності, слід зазначити, що будь-якому відкриттю передують інтенсивне продумування, перебір різних варіантів можливого рішення проблеми. Вирішуючи творче завдання, наша свідомість начебто опирається на певну схему, що забезпечує відносно стійку цілісність образу. Чим більше інформації надходить від об'єкта в результаті пізнавальної діяльності, тим більш рухливим і динамічним стає образ, тим більш перетворюється старе під тиском можливих нових варіантів рішення проблеми. Таким чином, продуктивне, як результат, може виникати й у процесі репродуктивного за самим характером пізнавального акту. Нове у творчості, пов'язане не тільки з якісно новою визначеністю, але й з істотним перетворенням старого. Саме цим визначається момент наступності як умови перетворення нетворчого акта на творчий. Відрізняючися між собою характером і ступенем новизни, продуктивне і репродуктивне можуть розглядатися як принципово подібні, хоча й не тотожні види пізнавальної діяльності.

Єдність продуктивної і репродуктивної функцій у свідомій діяльності виявляється в їхній взаємодії. Рано чи пізно втрачається продуктивний характер пізнавального відображення, перетворюючись на репродуктивне, а разом з тим з'являються нові його форми як моменти спрямованості до творчості більш високого рівня.

Отже, відтворення і творчість, репродуктивно-відтворюючі і продуктивно-творчі функції свідомості в діяльності являють собою діалектичну єдність і розрізняються лише у відносному плані. Їхня відносність виявляється в моментах взаємозумовленості, взаємодії. Разом з тим вони показують протилежні форми пізнавального відображення, проявом тенденції стійкості і змінюваності об'єктів. Репродуктивна діяльність – це діяльність, що відтворює вже відомі зразки взаємодії суб'єкта й об'єкта і не має на меті створення в цій взаємодії чого-небудь нового. Продуктивна діяльність – це в основі своїй перетворююча діяльність, метою якої є знаходження суб'єктом у взаємодії з об'єктом нових граней, нових форм, способів існування останнього, тобто створення того, чого ще не було раніш. Як бачимо, репродуктивна і продуктивна діяльність розрізняються по своїх мотивах і кінцевих результатах. Але фактично ця різниця відтворюється в способах діяльності [1].

Найбільш розповсюджене визначення свідчить, що спосіб – це система дій, що застосовується при виконанні якої-небудь роботи, чи при здійсненні чого-небудь. Спосіб – є усвідомленою організаційною цілеспрямованістю дій суб'єкта діяльності, що забезпечує досягнення деякого результату. Згідно до К.К.Платоновим: «Спосіб діяльності – це компонент динамічної структури діяльності, сукупність прийомів і методів діяльності, що забезпечують її результат» [12, с.140]. Аналогічного погляду дотримуються, Дьомін М.В. [4], Нікіфоров О.Л. [9, та інші. На їхню думку, продуктивність діяльності залежить саме від її способів. Іншими словами, спосіб продуктивної діяльності складає головну структурну ознаку (складову частину, елемент) продуктивної діяльності.

Для того щоб визначити специфіку продуктивного способу діяльності, звернемося до його джерела, а саме до його суб'єкта.

Відомо, що будь-яка діяльність передбачає наявність суб'єкта. Саме внутрішній світ суб'єкта знаходить своє вираження в реальних формах втілення об'єктного (предметного) змісту діяльності. Уже з-поза своєї належності суб'єктові діяльності твір зумовлено неповторністю, унікальністю психічних можливостей, особистісних переваг та індивідуального життєвого досвіду суб'єкта. Свідомість суб'єкта діяльності, у цьому випадку, виконує роль системоутворюючого фактора, що пов'язує всі рівні забезпечення діяльності воедино і визначає загальний характер взаємодії елементів, що входять до її структури. Саме вона виступає детермінантою змін у діяльності, внутрішньою, сутнісною передумовою її розвитку. Але, як підкреслюють О.Л.Нікіфоров [9], С.Л.Рубінштейн [16] саме свідомість визначає зміст цієї задачі, на рішення якої мають бути спрямовані зусилля суб'єкта, відтворювані у формі певної діяльності. Вочевидь, що для тих випадків, коли задача полягає у відтворенні вже відомих продуктів діяльності, суб'єкт репродукує процес його створення за відомими зразками.

У випадку, коли задача полягає у створенні нового продукту, тобто того, котре допіру немає свого відображення у відомих зразках, для суб'єкта виникає проблема не тільки в усвідомленні того, що має бути відтворено у продукті – результаті діяльності як нове, але й те, яким чином, якими засобами діяльності це нове може бути об'єктивовано. На відміну від рішення задачі на відтворення відомого за допомогою репродуктивної діяльності, де усвідомлено і психічному забезпеченню з боку суб'єкта підлягає якомога краще копіювання, повторення вже об'єктивованих за своїм змістом і послідовністю дій створення продукту – результату, рішення задачі на створення нового вимагає від суб'єкта: по-перше, усвідомлення того, що він хоче відтворити в продукті своєї діяльності як нове, тобто власної ідеї нового продукту; по-друге – усвідомлення засобів, за допомогою яких це нове може бути відтворено у продукті діяльності; по-третє – винайдення і усвідомлення змісту й послідовності дій з певно визначеними засобами, які приведуть до створення замисленого нового продукту. Звідси випливає таке визначення: продуктивний спосіб діяльності – це особлива система усвідомлених дій суб'єкта, певним чином упорядкована за змістом і послідовністю, сукупність прийомів і засобів її здійснення, що спрямовані на досягнення результату, який визначається оригінальністю і новизною.

Продуктивний спосіб діяльності характеризується особистісною підтримкою, суб'єктивною емоційністю і усвідомленою раціональністю, що складає внутрішню мотивацію суб'єкта діяльності і опосередковане нею. Суб'єкт продуктивної діяльності завжди виявляє себе в тому, яким чином він приходить до результату: чи через зміну самого себе, засвоєну схему діяльності, або через цілепокладання ствердження власного бачення предмета і способу його перетворення, утворюючи тим самим новий унікальний зразок діяльності.

У врахуванням цього загального визначення продуктивний спосіб образотворчої діяльності ми розуміємо як особливу систему усвідомлених і певним чином упорядкованих дій суб'єкта, що спрямована на досягнення нового, оригінального результату у відтворенні навколишнього світу засобами образотворчого мистецтва. Отже показником наявності продуктивного способу в образотворчій діяльності суб'єкта є його усталена спрямованість на відображення в результатах діяльності власного бачення світу, логіки і засобів рішення цієї чи іншої задачі. Рівень володіння цим способом образотворчої діяльності визначається мірою відображення його у свідомості суб'єкта. Натомість володіння цим засобом може здійснюватися: на інтуїтивному рівні; на рівні усвідомленого копіювання (або репродукції) вже відомих зразків способів образотворчої діяльності; на рівні усвідомленого і цілеспрямованого створення власної системи дій та їх послідовності, спрямованої на реалізацію власного, оригінального задуму продукту образотворчої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Выготский Л.С.* Психология развития как феномен культуры. – М.: 1996. – 512 с.
2. *Давыдов В.В.* Виды обобщения в обучении. – М.: Педагогика, 1972. – 422 с.
3. *Давыдова Г.О.* Творчество и диалектика. – М.: Наука, - 1976. – 175 с.
4. *Демин М.В.* Природа деятельности. – М.: Изд-во МГУ, - 1984. – 168 с.
5. *Касавин И.Т.* Деятельность и рациональность. / В кн. Деятельность: теории, методология, проблемы. – М.: Изд-во полит. литературы., 1990.
6. *Коришнов А.М.* Отражение, познание, творчество. / В кн.: Творчество и социальное познание. / Под ред. С.С. Гольденстриха. – М.: МГУ, 1982. – 256 с.
7. *Кремянский В.И.* Методические проблемы системного подхода к информации. – М.: Наука, 1977. – 228 с.
8. *Леонтьев А.Н.* Проблема деятельности в психологии. / Вопросы философии. – 1972. - №9, – С. 104.
9. *Никифоров А.Л.* Деятельность, поведение, творчество. / В кн.: Деятельность: методология, проблемы. – М.: Изд-во полит. лит.-ры., 1990. – 366 с.
10. *Овчинников В.Ф.* Репродуктивная и продуктивная деятельность как фактор творческого развития. – М.: Высшая школа, - 1984. – 87 с.
11. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. Изд. 18. Под общей ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: 1986. – 797 с.
12. *Платонов К.К.* Проблемы способностей. – М.: Изд-во Наука, 1972. – 311 с.
13. *Пономарев Я.А.* Психология творчества. – М.: Наука, 1976. – 304 с.
14. *Пономарев Я.А.* Психология творчества и педагогика. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с.
15. *Ротенберг В.С.* Мозг. Обучение. Здоровье. – М.: Просвещение, 1989. – 239 с.
16. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии. В 2 т. / АПН СССР. – М.: Педагогика, -1989.
17. Советский энциклопедический словарь. / Гл. ред. А.М. Прохоров; - изд. 4-е – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 1600 с.
18. *Суходольский Г.В.* Основы психологической теории деятельности. – Л.: ЛГУ, 1988. – 166 с.
19. *Шадриков В.Д.* Психология деятельности и способности человека. – М.: Логос, 1996. – 320 с.
20. *Яценко Л.В.* Методологические проблемы управления творческой деятельностью. / В сб.: Актуальные проблемы творчества в свете решений XXVI съезда КПСС. – М.: 1982. – 218 с.

РЕЗЮМЕ

Исследование посвящено определению сущности понятия «продуктивный способ изобразительной деятельности» и рассматривается как система осознанных и упорядоченных действий субъекта, направленных на достижение нового, оригинального результата в воссоздании окружающей действительности средствами изобразительного искусства.

SUMMARY

The article specifies the essence of the concept “productive method in fine arts activity”. It is considered to be a special system of personal conscious and regulated actions directed at new, original results in reconstruction of surrounding reality by means of fine arts.
